

**АВТОРСЬКІ ПРАВА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУДОВИЙ ЗАХИСТ****COPYRIGHT OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS
OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: JUDICIAL PROTECTION**

**Дяченко С.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університет державної фіскальної служби України**

**Таранюк Т.О., магістр
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України**

У статті досліджується питання захисту авторських прав науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в порядку цивільного судочинства, побудованому на принципі верховенства права, шляхом опрацювання судової практики з цієї категорії справ. Проаналізувавши дані інформаційної системи «Єдиний державний реєстр судових рішень», ми виявили, що сьогодні в Україні є велика кількість справ за позовами про захист порушених авторських прав, у т. ч. і викладачів вищих навчальних закладів, а це вказує на те, що заходів, передбачених законодавством, недостатньо для ефективної охорони авторських прав працівників вищів. У такій ситуації одним із ефективних способів захисту порушених прав є судовий захист. Захист авторських прав науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів у порядку цивільного судочинства є найпоширенішим. У свою чергу, цивільне судочинство в Україні здійснюється на основі принципів цивільного процесуального права, центральне місце серед яких посідає верховенство права. Цей принцип і положення, що містяться в ньому, є загальновідомими у сучасній цивільно-процесуальній правовій доктрині багатьох країн світу. Було встановлено, що кожна з розглянутих справ має свої істотні особливості, які підлягають конкретному вивченню та з'ясуванню, проте існує одна важлива риса, яка повністю об'єднує ці справи – кожна з них була розглянута відповідно до вимог процесуального законодавства. У процесі вивчення рішень у цих справах було встановлено, що судами під час їх ухвалення було дотримано всіх істотних елементів верховенства права, а саме: законності; правової визначеності; заборони на свавілля; доступу до правосуддя, що забезпечується незалежними і неупередженими судами; дотримання прав людини; заборони дискримінації та рівності перед законом. Також було проаналізовано та визначено необхідність та ефективність судового захисту авторських прав науково-педагогічних працівників, побудованого на принципі верховенства права, та встановлено необхідність використання практики Європейського суду з прав людини під час розгляду цивільних справ із захисту порушених авторських прав науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Ключові слова: авторське право, науково-педагогічний працівник, верховенство права, судовий захист, законність.

The article examines the issue of copyright protection of scientific and pedagogical workers of higher education institutions in civil proceedings based on the principle of the rule of law, by studying the judicial practice in this category of cases. After analyzing the data of the Unified state register of court decisions information system, it was revealed that today in Ukraine, there are a large number of cases on claims for protection of violated copyrights, including teachers of higher educational institutions, and this indicates that the measures provided for by law are not enough to effectively protect the copyright of University employees, and therefore violation of such rights is quite common. The article proved that in such a situation, one of the effective ways to protect violated rights is judicial protection. Copyright protection of scientific and pedagogical workers of higher educational institutions in civil proceedings is the most common. In turn, civil proceedings in Ukraine are conducted on the basis of the principles of civil procedure law, the central place among which is the rule of law. This principle and the provisions contained in it are generally recognized in the modern civil procedure legal doctrine of many countries of the world. After reviewing the judicial practice in solving this category of disputes, it was found that each of the cases considered above has its own significant features that are unquestionably subject to specific study and clarification, but there is one important feature that completely unites these cases – each of them was considered in accordance with the requirements of procedural legislation. In the process of studying the decisions in these cases, it was found that the courts in their decision-making observed all the essential elements of the rule of law, namely: legality; legal certainty; prohibition of arbitrariness; access to justice, which is ensured by independent and impartial courts; respect for human rights; prohibition of discrimination and equality before the law. It also analyzed and determined the need and effectiveness of judicial protection of copyright of scientific and pedagogical workers based on the principle of the rule of law and established the need to use the practice of the European court of human rights in civil cases for the protection of violated copyright of scientific and pedagogical workers of higher educational institutions.

Key words: copyright, scientific and pedagogical worker, rule of law, judicial protection, legality.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли основним елементом стрімкого й ефективного розвитку свідомого суспільства є знання, неабиякої уваги потребує розвиток галузі освіти. А одним із завдань держави є забезпечення її належного рівня та якості. У зв'язку з цим за останні декілька років відбулося чимало змін у цій сфері, але, незважаючи на всі зусилля в реформуванні цієї галузі та на досягнуті успіхи, залишається ряд питань, які потребують вирішення. Одним із таких є захист авторських прав науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Дуже часто виступи, промови, лекції, наукові праці викладачів вищів є об'єктом плагіату чи іншого недобросовісного використання. Проте іноді науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів стикаються не лише із неправомірним використанням їхніх творів іншими особами, а й із порушенням їхніх авторських прав самим навчальним закладом, у якому вони здійснюють свою освітню діяльність. На жаль, є велика кількість справ за позовами про захист порушених авторських прав, у т. ч. і викладачів вищих навчаль-

них закладів, а це вказує на те, що заходів, передбачених Законом України «Про авторське право і суміжні права» [1], а також Законом України «Про вищу освіту» [2], недостатньо для ефективної охорони авторських прав працівників вищів, а тому порушення таких прав є поширеним явищем. У такій ситуації одним із ефективних способів захисту порушених прав є судовий захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання правового регулювання авторських прав науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, у т. ч. окремі аспекти ефективності судового захисту, досліджувалися у працях: С.В. Дяченко, Ю.С. Єліфанової, Б.В. Кирдана, В.В. Комарова, М.Ю. Потоцького, Ю.О. Сошникова, Г.О. Світличної, А.С. Штефан та ін.

Метою статті є дослідження захисту авторських прав науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в порядку цивільного судочинства, побудованому на принципі верховенства права, шляхом опрацювання судової практики з цієї категорії справ.

Виклад основного матеріалу. Насамперед право на судовий захист передбачено Конституцією України, а саме у ст. 55 зазначається, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [3].

У зв'язку з цим норми спеціального законодавства передбачають різні способи захисту авторського права науково-педагогічних працівників вишів, проте одним із таких обов'язково зазначено судовий захист. Так, у ст. 51 Закону України «Про авторське право і суміжні права» зазначено, що захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством. Проте у ч. 1 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» законодавець зазначає, що по захист свого авторського права і (або) суміжних прав суб'єкти авторського права та суміжних прав мають право звертатися в установленому порядку до суду та інших органів відповідно до їхньої компетенції [1].

Крім того, у ч. 1 ст. 16 Цивільного кодексу України [4] зазначено, що кожна особа має право звернутися до суду по захист свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

Отже, керуючись цими положеннями законодавства, можна бачити: захист авторських прав науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти може здійснюватися у порядку цивільного судочинства.

Погоджуючись із думкою Б.В. Кирдана, за якою «під захистом прав автора у порядку цивільного судочинства слід розуміти діяльність суду, спрямовану на відновлення та визнання порушених, невизнаних чи оспорюваних особистих немайнових і майнових прав автора у спосіб, встановлений законом» [5].

Як вже зазначалося, судовий порядок захисту авторських прав науково-педагогічних працівників вишів є одним із способів захисту, він може бути застосований як і в тому випадку, коли всі інші способи захисту вже було вичерпано (самозахист, адміністративний, громадський порядок захисту), так і самостійно, шляхом безпосереднього звернення до суду, відразу після виявлення порушення авторських прав. Проте у другому випадку необхідно розуміти, що після звернення до суду та вирішення справи по суті у разі винесення рішення, яке не задовольняє інтересів особи, чиє право було порушено, скористатися іншими способами захисту вже буде неможливо.

Так, Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК України) [6] у ч. 1 ст. 4 передбачено, що кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПК України, звернутися до суду по захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, а ч. 5 цієї статті зазначає, що ж одна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному ЦПК України порядку.

Саме захист авторських прав науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів у порядку цивільного судочинства є найпоширенішим. У свою чергу, цивільне судочинство в Україні здійснюється на основі принципів цивільного процесуального права, центральне місце серед яких посідає верховенство права. Цей принцип і положення, що містяться в ньому, є загально визнаними у сучасній цивільно-процесуальній правовій доктрині багатьох країн світу, які мають належний рівень правової, політичної, економічної та соціальної культури.

Слушно є думка С.В. Дяченка та Г.І. Цісар про те, що «усохопність принципу верховенства права закріплена на міжнародному та національному рівнях» [7, с. 112].

Так, верховенство права як один із принципів демократичної держави загалом, так і цивільного судочинства зокрема відображений у преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8], яка була відкрита для підписання 04 листопада 1950 р. учасниками Ради Європи та набула чинності 03 вересня 1953 року.

Крім того, у ст. 3 Статуту Ради Європи від 05 травня 1949 р. зазначено, що Кожен член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини й основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто й ефективно співробітничати в досягненні мети Ради [9].

Повертаючись до положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04 листопада 1950 р., варто зауважити, що договірні сторони, дотримуючись, зокрема, принципу верховенства права, зазначили у документі такі положення: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Крім того, ст. 13 Конвенції закріплюється право кожної особи, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [8].

Як бачимо, європейське співтовариство ще в середині минулого століття визнало необхідним запровадження принципу верховенства права, що відображене у відповідних міжнародних документах.

Погоджуючись із думкою С.В. Дяченка та В.О. Сидорчука, необхідно зазначити, що «Україна, подавши заявку на вступ до Ради Європи і ратифікувавши Європейську конвенцію з прав людини, взяла на себе обов'язок визнавати верховенство права, забезпечити права і свободи людини та демократичний устрій у державі й узгодити внутрішнє національне законодавство з європейським» [10, с. 73].

Тому принцип верховенства права закріплено у ст. 8 Конституції України [3], а також у п. 1 ч. 3 ст. 2 та ч. 1 ст. 10 ЦПК України [6], також Україна приєдналася до зазначених вище міжнародних документів.

Саме ж тлумачення принципу верховенства права було здійснено відносно недавно у доповіді Венеціанської комісії «Про верховенство права» від 04 квітня 2011 р. Відповідно до п. 41 цього міжнародного документа верховенство права включає в себе такі аспекти, як: законність, у т. ч. прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законодавства; правова визначеність; заборона на свавілля; доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними і неупередженими судами, в т. ч. судовий розгляд адміністративних актів; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [11].

Наявність офіційного тлумачення цього принципу дала змогу уникати суперечностей і зловживань, які можуть мати місце при розгляді судових справ, у т. ч. й справ, що стосуються захисту авторських прав науково-педагогічних працівників вишів.

Насправді справ за позовами науково-педагогічних працівників про захист їх порушених авторських прав не так вже й багато, незважаючи на те, що порушення у цій сфері відбуваються досить часто. Тому, аби зрозуміти, чому викладачі вищих навчальних закладів не звертаються по захист своїх порушених прав до суду, та які шанси має особа, котра звернулася по захист, відновити порушені права й отримати відшкодування завданої шкоди, пропонуємо звернутися до судової практики України з розгляду цієї категорії справ.

Так, пропонуємо розглянути рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 7 вересня 2018 р. у справі № 760/12098/15-ц, згідно з яким позовні вимоги були частково задоволені. Отже, у червні 2015 р. Особа 1 звернувся до Солом'янського районного суду м. Києва із позовом до Національного авіаційного університету, Особи 3, Особи 4, Особи 5, Особи 6, Особи 7 про захист авторських прав і стягнення компенсації, в якому просив визнати та поновити його авторське право шляхом зобов'язання Національного авіаційного університету

зазначити належним чином ім'я Особи 1 як співавтора на підручнику «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден та авіадвигунів» 2014 р., а також стягнути з Національного авіаційного університету компенсацію. Свої вимоги позивач чітко обґрунтував і довів, що мало місце опублікування Національним авіаційним університетом у підручнику 2014 р. творчого доробку позивача, викладеного у навчальному посібнику 2004 р. без зазначення його імені. Вказане твердження підпадає під визначення плагіату та відповідно до ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» є порушенням авторського права, у зв'язку з чим позивач звернувся до суду з позовом за захистом своїх прав. Позов Особи 1 до Національного авіаційного університету, Особи 3, Особи 4, Особи 5, Особи 6, Особи 7 про захист авторських прав і стягнення компенсації було задоволено частково. Керуючись ст. 1 та п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права», суд зобов'язав Національний авіаційний зазначити ім'я позивача як співавтора на підручнику «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден та авіадвигунів», 2014 р. Позов в іншій частині суд залишив без задоволення, оскільки позивачем не було надано жодного доказу наявності у нього збитків чи отримання відповідачами доходу із зазначеного питання. Крім того, позивачем не було зазначено обставин, пов'язаних із визначенням розміру названої компенсації, і не наведено мотивів обґрунтування такого розміру [12].

Незважаючи на те, що позов було задоволено лише частково, можна зауважити, що під час розгляду справи та винесення судового рішення по суті було дотримано основних елементів принципу верховенства права, зокрема: доступу до правосуддя (Особа 1 повною мірою реалізувала право на звернення до суду та право на те, що її справа буде розглянута та вирішена судом, їй була забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень); законності (судовий розгляд справи та прийняття рішення по справі здійснювалися із дотриманням вимог цивільного процесуального та цивільного права); дотримання прав людини.

Проаналізувавши справи, що містяться в інформаційній системі «Єдиний державний реєстр судових рішень», варто зазначити, що кількість справ, у яких науково-педагогічні працівники вищих звертаються до суду з позовами проти вищих навчальних закладів з метою захисту порушеного авторського права, є незначною. Тому розглянути механізм застосування принципу верховенства права у такій категорії справ, де позивачем є фізична особа, яка має особливий статус «науково-педагогічний працівник», що надається їй Законом України «Про вищу освіту», досить важко. Проте науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів як суб'єкти авторського права можуть вступати у правовідносини з іншими особами без застосування цього статусу, тому буде доцільним у межах нашого дослідження розглянути загальну судову практику захисту авторських прав.

Виходячи з вище зазначеного, пропонуємо звернутися до рішення Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 28 жовтня 2019 р. у справі № 559/32/17, відповідно до якого у задоволенні позовних вимог було відмовлено у повному обсязі через їх безпідставність. Коротко про обставини справи: позивач Особа 1 звернувся до суду із позовною заявою до відповідачів Особа 2, Особа 3 про захист авторського права, виплату компенсації та стягнення моральної шкоди, посилаючись на те, що є автором роману «Інформація 1», написаного ним у 2015 р. Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. Порушення його авторського права полягало в тому, що відповідачем по справі, за сприянням Дубенської міської ради, було випущено у світ 500 примірників літературно-публіцистичного видання «І лише пам'ять не мовчить», у якому опубліковано уривок із його роману «Інформація

1». Такі дії відповідача по справі призвели до порушення його особистих немайнових (забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору та недоторканості твору) та майнових прав (виключне право на використання твору та виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами, зокрема на переклад, включення творів як складових частин до збірників, антологій, енциклопедій тощо). Проте під час розгляду справи було встановлено, що літературно-публіцистичне видання, у якому були використані уривки з роману «Інформація 1», видане в 2016 р. накладом у 500 примірників за сприяння Дубенської міської ради на прохання Дубенської міськрайонної організації Української спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів) без мети отримання прибутку, тобто не містить комерційних намірів і розповсюджувалося безоплатно, має інформаційний, полемічний, виховний і навчальний характер. Керуючись положеннями ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права», суд дійшов висновку, що вимоги позивача про захист авторського права, виплату компенсації та стягнення моральної шкоди є безпідставними, а тому задоволенню не підлягають [13].

Варто зауважити, що під час розгляду цієї справи суд керувався положеннями Європейського суду з прав людини, а саме рішенням по справі «Христов проти України» від 19 лютого 2009 р. у частині забезпечення права на справедливий судовий розгляд як одного з елементів верховенства права, про що було зазначено в самому судовому рішенні. Тому можемо зробити висновок, що під час розгляду справ про захист авторських прав суди керуються практикою Європейського суду з прав людини.

Також варто розглянути рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 лютого 2019 р. у справі за № 161/10703/18. Відповідно до обставин справи 06 липня 2018 р. позивач Особа 2 звернулася до суду із позовом до Приватного підприємства «Поліграфічно-видавничий дім «Твердиня», Товариства з обмеженою відповідальністю «Книгарня «Є» про захист авторського права та стягнення компенсації за порушення майнових авторських прав. Позов було мотивовано тим, що позивач є суб'єктом авторського права, автором літературного твору «Злато сонця, синь води». 17 грудня 2014 р. між нею, як замовником і відповідачем ПП «ПВД «Твердиня» як виконавцем було укладено договір № 20/14 на видання книги. Умовами договору було встановлено видавництво 200 примірників книги. Жодних письмових дозволів на друк додаткових примірників твору автор не надавала, інших договорів не укладала, тираж книг не збільшувала. У 2018 р. позивачу стало відомо, що відповідачем ТОВ «Книгарня «Є» через Інтернет ресурс здійснюється продаж контрафактних примірників твору «Злато сонця, синь води». Дії відповідача порушують авторське право позивача, в т. ч. майнові права автора. Дослідивши письмові докази у справі, відзив на позовну заяву ТОВ «Книгарня «Є», суд дійшов висновку, що відповідачем ПП «ПВД «Твердиня» було порушено виключні майнові авторські права позивача, суд, з урахуванням загальних засад цивільного законодавства – верховенства права, справедливості, добросовісності, розумності – та керуючись ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права», вважав обґрунтованим стягнення з відповідача ПП «ПВД «Твердиня» на користь Особи 2 компенсації за порушення виключних майнових авторських прав. Проте, беручи до уваги ч. 1 ст. 10 та ст. 26 Закону України «Про видавничу справу», у діях відповідача ТОВ «Книгарня «Є» суд не встановив порушення авторських прав Особа 2. Тому позов у частині вимог до цього відповідача задоволенню не підлягає, і його було задоволено частково [14].

Кожна з розглянутих вище справ має свої істотні особливості, які підлягають конкретному вивченню та з'ясуванню, проте існує одна важлива риса, що

повністю об'єднує ці справи – кожна з них була розглянута відповідно до вимог процесуального законодавства, з дотриманням усіх принципів судочинства та, зокрема, принципу верховенства права. Під час розгляду цих справ було дотримано всіх істотних елементів верховенства права, а саме: законності; правової визначеності; заборони на свавілля; доступу до правосуддя, що забезпечується незалежними і неупередженими судами; дотримання прав людини; заборони дискримінації та рівності перед законом. Такі рішення є яскравим прикладом застосування принципу верховенства права у цій категорії справ, тому ознайомлення з ними та використання викладених положень під час здійснення правосуддя у схожих справах позитивно впливає на вирішення таких справ по суті та виконання завдань цивільного судочинства.

Висновки. Необхідність захисту авторських прав науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів продиктована вимогами сьогодення і здебільшого здійснюється в судовому порядку. Проаналізувавши судову практику, ми можемо говорити про ефективність

такого захисту, яка насамперед залежить від дотримання принципів цивільного судочинства, у якому принцип верховенства права є основоположним, у т. ч. і в справах, що стосуються захисту авторських прав науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Його дотримання забезпечує справедливе вирішення цивільно-правового спору по суті. Верховенство права об'єднує в собі основні критерії, які впливають на здійснення судочинства: законність, у т. ч. прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законодавства; правову визначеність; заборону на свавілля; доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними і неупередженими судами; дотримання прав людини; заборону дискримінації та рівності перед законом. Необхідність та ефективність цього принципу закріплена низкою нормативно-правових актів міжнародного та державного рівня, а також судовою практикою Європейського суду з прав людини, використання яких під час розгляду цивільних справ із захисту порушених авторських прав є запорукою здійснення справедливого й ефективного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення 24.01.2020).
2. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 24.01.2020).
3. Конституція України : чинне законодавство станом на 02 квітня 2018 р. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
4. Цивільний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 05 січня 2017 р. Київ : Паливода А.В., 2017. 408 с.
5. Кирдан Б.В. До поняття захисту прав автора в порядку цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_42_21 (дата звернення 24.01.2020).
6. Цивільний процесуальний кодекс : чинне законодавство із змінами та допов. на 1 вересня 2018 р. Київ : Паливода А.В., 2018. 288 с.
7. Дяченко С.В., Цісар Г.І. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. С. 111–114. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/26.pdf (дата звернення 05.02.2020).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята і проголошена Радою Європи від 04 листопада 1950 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 25.01.2020).
9. Статут Ради Європи: прийнятий Радою Європи від 05 травня 1949 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення 25.01.2020).
10. Дяченко С.В., Сидорчук В.О. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6 (6). С. 71–77. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/6_2018/13.pdf (дата звернення 05.02.2020).
11. Про верховенство права. Доповідь Венеціанської комісії, 25–26 березня, Венеція. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus) (дата звернення 25.01.2020).
12. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 7 вересня 2018 р. № 760/12098/15-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76869761>.
13. Рішення Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 28 жовтня 2019 р. № 559/32/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85561583>.
14. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 лютого 2019 р. № 161/10703/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80181675>.